

Marko Raič

Razgovor s Lukom Šešom

Luka Šešo rođen je 1977. u Zagrebu gdje je diplomirao povijest i etnologiju na Filozofskom fakultetu. Magistrirao je na Odsjeku za povijest 2006. te doktorirao na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju 2010. Usavršavao se na Nanovic institutu za europske studije pri Sveučilištu Notre Dame u SAD-u. Nakon znanstvenih početaka u Institutu za etnologiju i folkloristiku radio je na Odsjeku za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, a od 2012. radi na Odjelu za sociologiju Hrvatskog katoličkog sveučilišta u Zagrebu. Njegov znanstveni interes usmjeren je na istraživanje tradicijskih vjerovanja, mitologiju, religijski sinkretizam, progone vještica, marginalne skupine kroz povijest, odnos sakralnog i profanog te, u novije vrijeme, kulturni identitet. Objavio je dvije knjige: *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja* (2016) te *Krsnik između mita i zbilje. Kulturnoantropološke strukture jednog tradicijskog vjerovanja* (2022). Održao je brojna predavanja na sveučilištima u Buenos Airesu, Beču, Budimpešti, Ljubljani, Lublinu, Varšavi, Tartuu i dr.

Dr. Šešo, hvala Vam na prilici za razgovor.

1. Za početak, nekoliko riječi o Vašem znanstvenom interesu. Bavite se etnologijom i istraživanjem tradicijskih vjerovanja u nadnaravna bića. Kako je došlo do interesa za tu temu?

Kao i za mnogo toga u životu, teško je reći kada nešto točno počinje. Riječ je, dakako, o procesima, o više faktora koji utječu na vas kroz neki duži vremenski period i postepeno vas oblikuju. Za sebe mogu reći da su mi priče moje prabake bile inicijalnim vratima za svijet fantastičnog, nadnaravnog, tradicijskog. Tako sam već u ranom djetinjstvu bio fasciniran njezinim pričama o povratcima mrtvih, letećim svjetlima, susretu čovjeka s njemu neobjašnjivim pojavama. Bilo je tu priča o vilama, patuljcima, pa čak i nekim oblicima nekromancije. Imao sam sreću da ih je moja prabaka pričala vrlo živo i upečatljivo, ne ostavljajući mi prostora za pomisao da to zaista nije postojalo u njezino vrijeme. Tu sam, mogao bih reći, bio „kupljen“ baviti se istraživanjem takvih priča ili pojava – kako već želite. No u kasnijim razdobljima života primijetio sam da su i drugi prijatelji i poznanici bili u doticaju s time, ali ih iz nekog razloga to nije zanimalo kao mene. Poslije sam upisao etnologiju i povijest na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i tamo dodatno ušao u svijet nadnaravnog i mitskog. Ponajprije kroz iznimno zanimljiva predavanja sjajnih profesora poput, nažalost, nedavno preminulog Vitomira Belaja, zatim Jasne Andrić i Branimira Đakovića. Dodatno, kao student imao sam sreću honorarno raditi u Institutu za etnologiju i folkloristiku gdje su tada djelovali doajeni hrvatske pa i svjetske folkloristike – Ivan Lozica i akademkinja Maja Bošković-Stulli. Njihovi radovi o predajama i tradicijskim vjerovanjima dodatno su produbili moj vlastiti interes. Nakon toga došlo je vrijeme da diplomiram. Radeći kao student u Institutu, u ruke mi je baš u to vrijeme došao jedan devetnaestostoljetni rukopis koji spominje istarska vjerovanja u *krsnike*. Stoga sam za temu rada izabrao obraditi i istražiti upravo te, tada relativno slabo istraživane likove slične vračevima, šamanima i seoskim

vidarima. Nakon toga počeo sam objavljivati znanstvene radove na temu tradicijskih vjerovanja, zaposlio sam se na Odsjeku za etnologiju HAZU, puno boravio na terenskim istraživanjima, doktorirao na temi tradicijskih vjerovanja u Dalmaciji i – moj je znanstveni put bio oblikovan. Dugi niz godina nisam bio svjestan da će to postati mojom profesijom. Doduše, ponekad ni danas ne vjerujem da se zaista time bavim pa me na to podsjeti sveučilišni raspored, ukazujući mi da o tome moram predavati studentima.

2. Koja su uobičajna pučka vjerovanja kada govorimo o nadnaravnom? Jesu li tu dominantna vjerovanja u vještice, vile, vukodlake itd. ili postoje vjerovanja u neke nadnaravne pojave i slično?

Etnolog i kulturni antropolog nikad vam na ovo pitanje neće jasno odgovoriti. Naime, postavlja se protupitanje – za koga je što uobičajeno? Što je pučko, što je točno vjerovanje? Ako vam kažem da sam vjerovanja u vještice našao u podjednakom intenzitetu na selu, na kršu, kao i u centru Zagreba, onda moramo preispitati je li riječ o pučkom? Što je danas uopće puk i pučko kada smo svi građani? Isto tako, ako je netko vidio vukodlaka i na detektoru laži, primjerice, ispada da govori istinu, je li to onda vjerovanje ili istina? Barem za njega ili nju. Eto, upravo su to metodološki i teorijski fundamenti koje morate presvoditi da biste uopće o tome mogli istraživati i pisati. No vrlo mi je jasno što me zapravo pitate, ali imajte na umu da ta „vjerovanja“ nisu svojstvena samo „puku“ već svima – možda u tek nešto izmijenjenoj varijanti. Ako bih vam sada išao s kratkim opisom nabrajati likove iz tradicijskih vjerovanja, mogao bih umjesto ovog intervjua objaviti novu knjigu. Recimo tek da se vrlo često javljaju vjerovanja u postojanje vještica tj. *coprnica* ili *štriga*. No to nisu demonske vještice iz holivudskih filmova već pretežno seoske susjede koje su se bavile (ili se još uvijek bave) raznim oblicima čovjeku neobjašnjivih radnji. Mogle su liječiti, a time i štetiti čovjeku i njegovu blagu. Mnogima su pomagale, ali i odmagale. Za njih se vjerovalo da znaju, da su vješte u nečemu što običan čovjek ne razumije. Ponekad je bilo dovoljno da se u selu dogodi nešto neprihvatljivo ili teško razumljivo te su te žene odmah prokazane za glavne krivce. Uz vjerovanje u vještice vrlo je rasprostranjeno i vjerovanje u more – mlade žene/vještice – koje čovjeku, dojlji ili maloj djeci noću sjedaju na prsa, crpe im snagu i ne daju im se pomaknuti sve do prvih pijetlova, odnosno svitanja. Snažno su zastupljena i vjerovanja u povratnike među žive, a u tradicijskim se vjerovanjima nazivaju vukodlacima – što bi kod istočnih Slavena bio ekvivalent vampirima. U Istri se nazivaju štrigunima ili kudlacima. Postoji vjerovanje u borce protiv zla kao što su već spomenuti krsnik te njemu slični turopoljski mogul, dalmatinski višćun, dubrovački negromant. No i oni često mogu biti problematični likovi za samog čovjeka. Ambivalentni su, kao i vile o kojima se puno govori u vjerovanjima. Tu su i vjerovanja i predaje o patuljcima; maliku, maciću, tintiliniću, divovima u Bilogori i još mnogo toga. Uglavnom, u našim tradicijskim vjerovanjima stanuje vesela nadnaravna družba.

3. Kako je došlo do pojave pučkih vjerovanja u nadnaravno? Jesu li to ostatci pretkršćanskih vjerovanja ili neka vrsta sinteze tih vjerovanja i kršćanstva koje je u srednjem vijeku postalo dominantno?

Već se desetljećima organiziraju znanstvene konferencije, provode se istraživački projekti, pišu se disertacije, ne bi li se pronašao odgovor na to pitanje. Nemoguće je dati jasan odgovor. Nije riječ o jednom ili drugom, o nekoj jednostavnoj binarnoj opoziciji pretkršćansko-kršćansko. Svaka kultura i svaki njezin djelić prolaze kroz dugotrajne procese oblikovanja. Ima velik broj varijanti. Negdje su naglašeniji pretkršćanski elementi, negdje kršćanski. Uglavnom, riječ je o složenu amalgamu protkanom i pretkršćanskim i kršćanskim, ali i islamskim elementima, da ne spominjem i utjecaj popularne kulture koja je proteklih stotinjak godina dodatno oblikovala vjerovanja u likove iz tradicijske kulture.

4. U knjizi *Živjeti s nadnaravnim bićima – Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja* pišete da ste svoja istraživanja obavljali u Dalmaciji; Bukovici, Ravnim kotarima, Cetinskoj krajini, Imotskoj krajini itd... Zbog čega ste za svoje istraživanje odabrali baš te mikroregije?

Kao prvo, ta je knjiga proizašla iz moje disertacije, a u disertaciji se ne smijete previše raspršiti ako ne želite da vam ispašta glavna rasprava. Istraživao sam i Istru, i sjeverozapadnu Hrvatsku, ali rezultati tih istraživanja nisu obuhvaćeni knjigom iz spomenutog razloga. Za disertaciju sam izabrao Dalmaciju, a pogotovo njezinu unutrašnjost, jer je riječ o jednom naoko kompaktnom korpusu kulturnog i društvenog nasljeđa. Međutim, kada ga krenete istraživati, brzo shvatite da je i ovdje riječ o nizu različitosti i podvarijanti kada govorimo o tradicijskoj kulturi i vjerovanjima. To me dodatno zaintrigiralo. S druge strane, neki inicijalni tereni pokazali su da je ta regija vrlo „plodna“ kada govorimo o vjerovanju u nadnaravna bića, što je rjeđe slučaj kada govorimo o nekim drugim hrvatskim regijama. U toj regiji, pogotovo kada skrenete cestom na čijem početku piše „kraj asfalta“, otvaraju se „svjetovi“ koji su ljudima u gradu već gotovo nepoznati. A upravo sam te „svjetove“ želio istražiti jer su jednostavno fantastični.

5. Tko su (pre)nositelji vjerovanja u nadnaravno?

Svi! Znam da biste vi možda htjeli da vam opisujem djedove i bake koji žive u napuštenim selima i čuvaju sjećanja na vremena dok su zemljom hodale vile i vještice te se iz grobova „dizali“ vukodlaci. Ima, dakako, i toga. Međutim, svatko je na svoj način prenositelj tih vjerovanja. Evo, i vi koji se za to raspitujete. Pa i onaj koji sada čita ovaj tekst. Naime, vjerovanja i predaje, odnosno njihove glavne osobine – kontroliranje (vlastitog) straha i objašnjavanje nepoznatog – upisane su u svakog pojedinca. Kada pričate o tim temama vrlo brzo uvidite da svatko ima neko svoje stajalište, razmišljanje, pa i iskustva s nečim nadnaravnim, magičnim, neobjašnjivim. Gotovo nitko od toga nije izuzet. Svatko je na neki način i nositelj i prenositelj.

6. Jesu li vjerovanja prisutna samo kod starijih stanovnika ruralnih krajeva ili i mlađe generacije vjeruju, ili barem dobro poznaju ta vjerovanja? Također, iščezavaju li ona s modernizacijom i urbanizacijom?

Jednim sam dijelom na to pitanje već odgovorio. No moramo jasno razlučiti o čemu govorimo. Ako govorimo o vilama sa životinjskim nogama i ubijanju vampira glogovim kolcem, onda definitivno moramo reći da su te „varijante“ bile rezervirane za starije stanovništvo, odnosno društva koja su živjela bez tekovina onoga što bismo danas zvali „modernizacijom“. Međutim, sva ta vjerovanja ne nestaju, onda se modificiraju i transformiraju u nešto novo, neka nova vjerovanja kojima si današnji čovjek objašnjava njemu neobjašnjive stvari i strahove. Eto, samo na primjer navodne otmice ljudi od strane vanzemaljaca. Ne podsjeća li nas to na otmice pojedinaca od strane vila i vilinskih bića? O tim novim oblicima vjerovanja govore i mladi i stari. Kao što sam već rekao, nitko nije izuzet, samo moramo detektirati o kojoj se varijanti „vjerovanja“ radi.

7. Postoji li određena specifičnost „hrvatskih“ vjerovanja u odnosu na ona iz, recimo, Zapadne ili Istočne Europe?

Svaka regija, svaki narod ima svoje specifičnosti, ali i mnogo toga sličnoga sa susjedima. Nemoguće je govoriti o jedinstvenim pojavama. Pogotovo na ovim prostorima. Znete i sami da smo imali burnu prošlost i doticaje s mnogim kulturama. Nemoguće je da transkulturacija u tim turbulencijama nije bilo. Pa nismo izolirano pleme u džungli. Nekada nije bilo državnih granica kao danas. Stoga je mnogo toga u hrvatskoj tradicijskoj kulturi slično s tradicijskom kulturom susjedne Italije, pogotovo u priobalnoj regiji. Neke vrijednosti mađarskog tradicijskog „šamanizma“ prepoznaju se i kod nekih naših vjerovanja u nadnaravna bića. Da ne spominjem slavenska vjerovanja u vampire koja su vrlo slična od Jadrana do Sibira. No svaki narod, svaka zajednica, u ta vjerovanja upisuje i dodatno naglašava i ono s čime se susreće u vlastitoj svakodnevnici. Tako se stvaraju varijante karakteristične za određena područja, pa tako i Hrvatsku koja opet ima specifičnosti unutar svojih granica, prvenstveno onih koje se odnose na panonski, dinarski i jadranski specifikum.

8. U Raosovim *Prosjacima i sinovima* (naročito u TV ekranizaciji djela) često se može naići na dijaloge u kojima protagonisti razgovaraju o nadnaravnim bićima i njihovom utjecaju na svakodnevnici život. Smatrate li da su u toj TV seriji dobro predočena ta vjerovanja?

Upravo sam se na *Prosjake i sinove* kratko osvrnuo u svojoj knjizi. Naime, i Raos i Vrdoljak koji je režirao ekranizaciju djetinjstvo su proveli u Imotskoj krajini – području u kojem sam intenzivno istraživao nadnaravne i mitske svjetove. Ne treba dvojititi da su obojica nekad tijekom svojih života i sama bila „dijelom“ toga svijeta. Vrlo vjerojatno su upravo zbog toga dijelovi romana i serijala u kojem se spominju nadnaravna bića i vjerovanja vrlo uvjerljivi. Možda upravo stoga što su tvorci i sami s time imali iskustva. A vjerujem da su upravo zbog te „stvarnosti“ čitateljima i gledateljima ti dijelovi priče

posebno zanimljivi, jer su ispričani dijelovi stvarnih života i svakodnevice tamošnjeg stanovništva.

9. Jesu li ta tradicijska vjerovanja isto što i praznovjerje ili su kompleksnije pojave?

Ovdje se moram pozvati na profesora Vitomira Belaja koji je kritizirao uporabu termina praznovjerje kada govorimo o mitologiji. Praznovjerje znači da je nešto prazna vjera, nešto lišeno same snage vjerovanja. No ako je netko zbog vjerovanja u vampire otvorio grob i probo leš glogovim kolcem – je li on to napravio prazne vjere ili duboko vjerujući da bi se taj vampir mogao vratiti i činiti zlo? Isto vrijedi i za one koji podižu svetišta bogu Perunu. Kao kulturni antropolog odavno sam usvojio koncept kulturnog relativizma koji nalaže da prihvatimo da netko vjeruje u nešto u što mi sami nikada ne bismo povjerovali. Stoga, prema mojem mišljenju, praznovjerje se ne bi trebalo odnositi na onaj dio kulture u kojem su stvarne implikacije nečijeg vjerovanja.

10. Kada govorimo o vjerovanju u nadnaravno, možemo li u istu rečenicu s tim staviti i pučke pobožnosti, na način da prostor vjere obuhvati i određena vjerovanja u nadnaravno, bilo da se ta praksa pučkih pobožnosti podudara, ili suprotstavlja s religijskom ortodoksijom?

To se događa cijelu povijest i u svim dijelovima svijeta. Kod nas velik broj običaja nije oblikovan isključivo katoličkom vjerom i kalendarom. Burna povijest i kulturne mijene u mnoge su običaje upisali vrijednosti koje nisu isključivo katoličke. Stoga su mnogi elementi u običajima ostatci pretkršćanskih vjerovanja te u svojem korijenu sadržavaju prežitke magijskih radnji koje su s vremenom zamjenjivane kršćanskim/katoličkim vrijednostima. Na taj način stvorene su mnoge pučke pobožnosti u kojima se očituju pogledi na svijet vjernika i, iako su izgrađeni na katoličkim temeljima, u njima se javljaju i mnogi elementi koje u običaje upisuju sami vjernici. Slično je i s tradicijskim vjerovanjima o kojima razgovaramo. Vremenom su u njih upisane snažne kršćanske vrijednosti i danas su ta vjerovanja međusobno protkana, a neka su potpuna iščezla i nadomještena kršćanskim vrijednostima.

11. Kada razgovaramo o vjerovanjima u nadnaravno, nekako se prirodno nameće tema mitologizacije nacionalne prošlosti i povijesnih ličnosti. Primjerice, mit o kraljeviću Marku na koji su nakalemljena mnoga nacionalna literarna djela i folklor većine naroda Jugoistočne Europe. Kod Hrvata je to primjerice u djelima Petra Hektorovića. Jesu li takvi mitovi povezani s vjerovanjem u nadnaravno?

Bojim se da sada otvarate preširoku temu koja traži da iz mikrosvjetoa priču podignemo na razinu nacionalnog. To je, dakako, moguće, ali iziskuje zaseban intervju. No recimo tek da su se tim temama znanstvenici, a u prvom redu povjesničari, bavili još u 19. stoljeću kada se diljem Europe stvaraju nacije. Tada su političari, društvena i kulturna elita, pa i mnogi povjesničari, tragali za neoskvrnjanim elementima vlastite kulture, s ciljem da uz pomoć njih oblikuju temelje nove nacije. Tako su braća Grimm tragala za narodnim pričama na temelju kojih su napisali djelo o germanskoj mitologiji

koje će kasnije služiti kao alat u procesu izgradnje njemačke nacije. Francuski povjesničar Jules Michelet napisao je djelo *Vještica* i u njemu tumačio kako su u povijesti spaljivane vještice, a koje su zapravo bile nositeljice mudrosti i okosnica narodnih identiteta. Naglašava da ih je Crkva zbog te njihove važnosti progonila i uništavala kako bi postala misaonim singularom. U njima čak vidi preteče Francuske revolucije. Takvo selektivno gledanje na povijest, gdje se autori fokusiraju na odabrani motiv na temelju kojeg grade sliku sadašnjosti, naziva se anakronizmom i iznimno je opasno za ozbiljnu historiografiju. No, s druge pak strane, ti anakronizmi pokazuju što je suvremenom čovjeku važno. Njega ne zanima jesu li mudre žene zaista bile vještice i je li ih netko zaista spaljivao, ali u duhu vlastitog vremena prigrlit će ideju koja mu odgovara. Isto je i s kraljevićem Markom kojeg su književnici koristili kao motiv borbe protiv tuđinca, čak i u regijama poput Istre gdje tog tuđinca (Osmanlija) nije ni bilo. Ne spominju, na primjer, da je taj Kraljević Marko – simbol otpora protiv Osmanlija – zapravo prihvatio osmansku vlast i bio njihovim vazalstvom ratovao protiv kršćana. No to običnom „korisniku“ nije ni bitno, već samo nametnuta slika o tome da postoji neki mitski junak u kojeg se treba ugledati. Ovdje je zapravo riječ o nečemu što Claude Lévi-Strauss naziva mitemima – tvorbenim dijelovima mita koji se kao kockice koriste u konstrukcijama drugih mitova: starih ili novih – temeljenih na istinitim ili potpuno izmišljenim događajima – kako već kome u danom trenutku odgovara.

